PRINTED BOOK

THE VEDIC PATH

Quarterly Journal of Vedic, Indological
and Scientific Research
Gurukula Kangri Vishwavidyalaya,
HARDWAR

To,

No-21

If not delivered, please return to :

Dr. R. L. Varshney
Editor, Vedic Path
'Dreamland'
P. O. Gurukula Kangri-249 404
HARDWAR, U. P., INDIA.

① विषय- व्याकरण

No-21

पेज - 1

= 29.3 × 12.1 × 0.1 c.m.

~~र्भविशान्यार्थज्ञानमादायपथा सङ्ख्यत्वस्मावश्य~~

... ...

~~वाच्योनिरुद्धलक्षणाभ्युपगमेपिलक्षार्थवाधात्व~~

② पेज = 1

विषय = पूजा

= 23.1 × 10.4 × 0.1 c.m.

~~निकर्मणिमयैवचरितान्यपि ॥१८॥ आरोपयंति~~

... ...

~~मद्भक्तिविमुखानां दिशास्त्रमात्रे क्षुमु~~

③ विषय - व्याकरण

पेज - 1

= 30.7 × 12.3 × 0.1 c.m.

त्रितपंनुमाउदत्तौ मित्यं नयायंतस्य प्ररणोऽद

... ...

द्वि त्रिभ्यां लयबपायऽ वा द्वपं द्वितयं त्रयं

(5) पेज = 1
विषय = व्याकरण
= 32.1 X 13 X 0.1 c.m.

पुंस कंतरजते इति मेदनीशुऽ अव्यस्ते शब्दे ग्राह्

... ...

क्रैत्राशार-त्या हजाविरय: ऽन: रन प्रत्ययम्ह
रयैऽग।

(8) विषय = पूजा
पेज = 1
= 23.5 X 13.1 X 0.1 c.m.

नयथा श्जयेदेवदेवेशं ध्रुवैदीयैस्तयैवच ॥११॥

सप्रलायाँदिनेतपारणकलाँनि सुम्ताप्रसस्यरात्रीरा।

ठभाविशकार्यज्ञानमाश्रय यथासङ्ख्यत्वमावश्यकत्वात् यथा एत्वांक्रमेणापवायावोनसिध्येरन् नैवम् अन्तरतम
त्वेनापि तत्सिद्धेः तथाहि एचः सन्ध्यक्षराणि तत्र अस्य वृत्ताकारता ते स्वराकारस्य संवृत्ताकारता तयोरपूर्वं समवृत्ता
कारौ ऐकारस्य औकारस्य तादृशाएव अव् आव् ऐचो अन्तरतमयवादेकारे इकारस्यार्द्धमात्रः अकारस्यार्द्धमात्र एव एवमो
कारे उकार अर्द्धमात्रः अकारस्यार्द्धमात्रः एवं विवृत्ताकारत्वात् ऐकारस्य विवृत्ताकारत्वात् आय् विवृत्ता
कारौ ऐकारस्य औकारस्यापि विवृत्ताकारौ आव् वान्तो यि प्रत्यये यि इति किम् गोभ्याम् नौभ्याम् प्रत्यये किम् गोयानम् य
कारादाविति येन विधिस्तदन्तस्येति तदाद्यौ तेन प्रत्ययादौ वान्तावादेशौ ... वार्त्तिके नाप्युक्तौ लभ्यते ओदौतो
रिति पूर्वसूत्रे तयोरेव वान्तोप्रत्ययान्ते त्वेन निर्दिष्टत्वादिति भावः अध्वेति भाषार्थमिदम् गोर्यूतौ लौकिके वान्तादेशः
स्यात् समुदायेनाध्वनः परिमाणं गम्यते चेदित्यर्थः गव्यूतिः क्रोशयुगम् निपातितम् इति ... नेत्वेन सर्वः ननु
गर्व्यानो व्योर्हलि सूत्र सत्वेनापदत्वाद् लोपाभावेपि गव्यूतिरिति हलि सर्वेषामिति लोपः शाकल्यस्य तु वा लोपः स्यात् अत
आह वान्त इति सूत्रेति वकारो न लुप्यत इति एवं च हलि सर्वेषामिति सूत्रे ओरित्यनुवृत्तावपि वकारं परित्यज्य यस्य लोपः
स्यादिति व्याख्यानं समानं सङ्गच्छते स्पष्टं तत्रैव स्फुटीकरिष्यते धातोस्तन्निमित्तस्यैव पूर्वेण सिद्धे नियमार्थमिदम् अ
पूर्वसूत्रमनुवर्त्तते एवं च इति वतन्त्रेण यादिप्रत्ययः परा भवत पत्येयोग्यत्वात्तु सन्निहितोपि धातुः नहि स्वावयवस्य
चः स्वयं निमित्तं भवति एवकारस्त्विष्टतोऽवधारणार्थः अन्यथा हि तन्निमित्तस्यैवायादि भवति तर्हि धातोरेवेति विपरीत
नियमः संभाव्येत तत्र अवाभ्यामित्यत्र न स्यात् धातोस्तन्निमित्तस्यापि स्यादोपत्ते इत्यादौ तदेतत्सकलमभिप्रेत्य

पुं

रूपद्वयम् नादिनि स्त्री आक्रोशः प्रायेण प्रवर्त्तत इति स्त्रीलिंगमुदाहरति पुत्रादिनीति इह मुख्य जातावितिणिनिः तत्परे
चेति आदिनियः पुत्रशब्दस्ततोन्यत्रेपि पुत्रशब्दस्य न द्वित्वम् इत्यर्थः वाहतेति द्वित्वस्य वैकल्पिकत्वे वार्त्तिकमिदं नारंभणीय
मित्येके अन्ये तु हतजग्धयोः परतः पुत्रशब्दस्यैव नान्यत्रेति द्वित्वे नानेयामिस्यादिति यमशंनवा तु तदर्थमारंभणीयमि ष्ट
[illegible] भोवेदमित्याहुः पुत्रहतीति पुत्रोहलोपपायामा अस्वाङ्पूर्वपदाद्वेतिङीष् एवंपुत्रोजग्धोपयान्मापुत्र
२५ जग्धी अचोरहाभ्याम् अचः किम् कृतेइत्यादौ नकारस्य मा भूत् हलोयमाम् अलः किम् न्याय्यम् इह यकारादेलोपक
दोषपयासङ्ख्यानुदाहरणमुच्यते । सुद्युपास्यः मध्वरिः अत्रयणोमय इति मयः परस्य यस्य वस्य च द्वित्वेकृते तेनलो
भजिः पः दुर्लभः दुद्धुषुर्वं कुर्मः अत्र त्वचोरहाभ्यामिति त स्य न स्य म स्य च द्वित्वेकृते लोपः प्रत्यष्टात्मा सुगलीधाः सम्वत्सरः अ
त्रानचिचेति ङमांद्वित्वे सत्येनेनङकारणकारनकाराणां लोपः । लोपः स्यादिति । जयोहइति सत्राद्यन्यत रस्यामित्यनुवर्त्तते इ
तिभावभावः लोपारंभफलं त्विति आदित्य शब्दादित्यादिसेति ण्यप्रत्यये यस्येतिचेत्यकारलोपे नेन लोपे आदित्यानि
त्येकयकारकरूपं सिध्यति नान्यथेति भावः न चापदस्य च तद्धितेनाती त्यनेनयलोपः कृते एकयकारकं सिध्यतीति वाच्यं
अदितेजात आदित्य इत्यादि विवक्षायां तस्याप्रवृत्तेः यथासङ्ख्यविज्ञानादिति उक्तोदाहरणे पुलोपारम्भफला
भावात्पक्षेस्य रेफेपर परस्य उदाहरणभावाच्च यथासङ्ख्यमत्रेमिह नोपन्यस्तम् महात्मानिति अत्रमलोपा
ले त्यर्थः हलोयमा शरिसवर्णे लोपइति तु स्त्रित्तम् सुद्धुः शार्ङ्गमित्यादौ रेफात्परस्य लोपापत्तेः । एवं क्रमादि नेव ति
नेच यथा सङ्ख्यमसम्बद्धं मुचितं प्रत्याहारग्रहणे युक्त हो वा च्यो निरूढलक्षणाभ्युपगमेपि नक्षत्रार्थवाधात् दक्षा

निष्कर्माणि मयैव चरितान्यपि ॥१८॥ आरोपयंति रामोऽस्मिन् निर्विकारोऽखि
लात्मनि ॥ रामो न गच्छति न तिष्ठति नानुशोचत्याकांक्षति ॥१९॥ न त्यजति न
करोति किंचित् रामो राजीवलोचनः । आनंदमूर्त्तिरचलः सच्चिदानंदविग्रहः ।
परिणामहीनो मायागुणाननुगतो हि तथा विभाति ॥२०॥ ततो रामः स्वयं प्राह
हनुमंतमुपस्थितं । शृणु तत्त्वं प्रवक्ष्यामि ह्यात्मानात्मपरात्मनां ॥२१॥ आका
शस्य यथा भेदस्त्रिविधो दृश्यते महान् ॥ जलाशये महाकाशस्तदवच्छिन्न एव
हि ॥२२॥ प्रतिबिंबाख्यमपरं दृश्यते त्रिविधं नभः ॥ बुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकं पूर्णं

वि

ज

तथापरं ॥२३॥ आभासात्खलु परं बिंबमेकं तत्त्रिधा चितः ॥ आभासबुद्धेः क
र्तृत्वमविच्छिन्नेऽविकारिणि ॥२४॥ साक्षिण्यारोप्यते भ्रांत्या जीवत्वं च तथा
बुधैः ॥ आभासस्तु मृषा बुद्धिरविद्याकार्यमुच्यते ॥२५॥ अविच्छिन्नं तु तद्ब्र
ह्म विच्छेदस्तु विकल्पितः ॥ अविच्छिन्नस्य पूर्णेनमेकत्वं प्रतिपद्यते ॥२६॥ तत्
त्वमस्यादिवाक्यैश्च नान्याभासस्य तमसस्तथा ऐक्यज्ञानं यदोत्पन्नं महावाक्ये
नचात्मनोः ॥२७॥ तदाविद्या स्वकार्यैश्च नश्यत्येव न संशयः ॥ एतद्विज्ञाय
मद्भक्तो मद्भावायोपपद्यते ॥२८॥ मद्भक्तिविमुखानां हि शास्त्रगर्तेषु मु

त्रितयं उभादुदात्तो नित्यं उभयपं तस्य पूरणे डट् एकादशानां पूरणः एकादशः नान्ताद्
संख्यादेर्मट् डटो मडागमः पंचानां पूरणः पंचमः नान्तात् किं विंशतेर्डिति विंशतेर्भ
स्य तिशब्दस्य लोपो डिति परे विंशः असंख्यादेः किं एकादशः बहुति कतिपयच
तुरां थुक् डटि बहूनां पूरणः बहुथः कतिथः कतिपयशब्दस्य असंख्यात्वेपि अतो
ज्ञापकात् एवं डट् कतिपयथः चतुर्थः द्वेस्तीयः तुट् तीयप्रत्ययवाद् द्वयोः पूरणो द्वि
तीयः त्रेः संप्रसारणं च तृतीयः श्रोत्रियंश्छन्दोधीते श्रोत्रियः वेत्यनुवर्तते श्राद्धमे
रः पूर्वादिनिः पूर्वं कृतमनेन पूर्वी सपूर्वाच्च कृतपूर्वी इष्टादिभ्यश्च इष्टमनेन
इष्टी अधीती तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् गावोऽस्यास्मिन्वा सन्ति गोमान् तसौ मत्व
र्थे तान्तसान्तौ भसंज्ञौ स्तो मत्वर्थे वसोः संप्रसारणं विदुष्मान् गुण वृद्धेर्मतुपो

ई वंवर्णे ह्रस्वादिभ्यः ष्य क्ष्वेवादिभिनिजर्शोणेलांशुल्कि माह्ना ठंर्ष इष्ठिमा गणेवचनज्ञाप
णाद्दिभ्यः कर्मणिचवाज्ञावेजजुसभाष्यः कर्मवाज्ञादुंमैष्ठंक्षालपं आकृतिगणो
यं सर्वेषुर्यः सदंष्टं कपिज्ञातादि कुकापेयं ज्ञातेयं पसंतं उरोहिताद्भ्यो यक् सेनाप
त्यं पौरोहित्यं इति न ज्ञानजोऽधिकारः धान्यानां भ वनेद्दे नेद्रवजं पुष्पानां भवनं क्षेत्रं मो
द्गीनं व्रीहिशाल्यो ठक् व्रैहेयं शालेयं हैयङ्गवीनं संज्ञायां नवनीते निपातो यं तदस्य सं
ज्ञातं तारकादिभ्य इतच् तारकिताः संजाता अस्य तारकितं नभः पंडितः आकृतिग
णोयं प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः ऊरुप्रमाणमस्य ऊरुद्वयसं ऊरुदघ्नं ऊरुमा
त्रं यत्तदेतेभ्यः परिमाणेवतुप् यत्परिमाणमस्य यावान् तावान् एतावान् संख्या
या अवयवे तयप् पंचावयवा अस्य पंचतयं द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा द्वयं द्वितयं त्रयं

पं

पुंस्कं तरजते इति मेदिनी गुड. अव्यक्ते पा वद्धे इति निपातनात् गोरः गोरः पीते रुणे श्वेते विशुद्धे प्यभिधेयवत् ना श्वे
ते सर्षपे चंद्रे न द्वयोः पद्मकेसरे गौरी त्वसंजातरजः कन्यायां शंकरभार्ययोः रोचनेरजनीपिंजाप्रियंगुवसुधासु च स्त्राप
गाया विशेषेपि यादसांपतियोषितीति मेदिनी गोरो रुणे सिते पीते इति विश्वः इण् गतौ इणो गुणाभावो निपात-
नात् इरा भूरामद्ये च वारि ती विश्वः मामाने प्रत्ययस्य लत्वं निपातनात् माला मालं क्षेत्रे त्रियां पक्का स्रजोः जात्यं
तरे पुमानिति मेदिनी मालं क्षेत्रे जि श्वमालो मालापुष्पादिदामनीति विश्वः मालमनूनातनम् तल्लमित्युक्तः क्षेत्र
मारूप्यमालमित्यमेय इतः कुः क्लृप्तसंज्ञयोः क्रिज्ञिन्यभिधेयेसंज्ञायां गम्यमानायां च कुः स्यात् कुप्रत्ययमाह
कित्वान्न गुणः युवोरित्यकादेशः रंजरागे नोलोप इति नलोपः रजकः रजको धावकश्च काविति हैमः रजको धा
वके इति विश्वः चषभक्षणे संज्ञायां तु चषकः चषको स्त्री पानपात्रमित्यमरः कुह विस्मापने कुहकः दंडिकः ह्रु
ती हे दने क्तकः मृषेः किंको दीर्घश्च मूषलेये अस्मात्किकः किकप्रत्ययमाह कित्वान्न गुणः मूषीकः आखुः
क्रियदिकः इकप्रत्ययमाह डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये क्रयिकः केला पुण्यस्या हुजा विश्वः इनः इनप्रत्ययमाह षैपेङ्ग

॥ श्री मतेरामानुजाय नमः ॥०॥ मार किलकि सूत
कातायदुःखनसजमारनपीड री ठारख हतेमं
नवीरमेरावा चागुरु कारा इसा बाइ प्रवरवा चा
इसवा चेत टलकुं भीन नर कमा पड ॥०॥ [illegible]

जलवांधु जलवंव नवांधु जलतीराजीसका मस्तके वीरा
हनुमंत आगजटावावांधु नरसिंहवा थपा गिलला
भेरों का कीला हनुमान उपर गरज इसडीवी या
कविनराइ गुरु मेरे की शक्त मेरि भक्त पिंड का
सात्कुल शाम नामसा याहु ॥

न्यथा। पूजयेद् देवदेवं नं धूपैर्दीपैस्तथैव च॥११॥ सफलायां विशेषेण दी
पदानं तु कारयेत्॥ येषु वर्षसहस्राणि तपस्तप्तेन यत्फलं॥१२॥ तत्फ
लं समवाप्नोति सफलाजागरेण वै। श्रूयतां राजशार्दूल सफलायाः क
ती थां शुभाः॥१३॥ चंपावती विख्याता पुरी माहिष्मतस्य च। माहिष्मतस्य
राजर्षेः पुत्राः पंच बभूवहि॥१४॥ तेषां मध्ये तु ज्येष्ठो वै महापापरतः
सदा॥ परदाराभिगमनो वेश्याभिरतः सदा॥१५॥ पितुर्द्रव्यं स पापि
ष्ठो गमयन्समानो मुहुर्मुहुः। असत्संगरतो नित्यं गोब्राह्मणद्विजनिंदकः
॥१६॥ वैष्णवानां च देवानां निंदां करोति वै। ईदृशं तु तदा दृष्ट्वा
पुत्रं माहिष्मतो नृपः॥१७॥ देशान्निःसारयामास लुब्धं देवघातकं॥ कं
राज्यचिह्नैः कान्तितस्तेन विप्रैश्चैव तु बंधुभिः॥१८॥ तस्यैव परिवा
रैः स्त्यक्तो राजसमधादतः। लुब्धकोपि तदा सा त्वाचिंतयामास वै रामः

उ ३

कृतः॥१९॥ त्यक्तोहं वा एवं विचारयन्मानितः कांक्षितः किल॥ इति चिंतां तदा कृत्वा
मतिपादे तदाकरोत्॥२०॥ मयाऽगम्यते गम्य वने तु गहने तथा॥ तस्मै बहुदुःखं
च हरिष्यामि पितुर्वने॥२१॥ इत्येवं स मतिं कृत्वा लुब्धको दैवमोदितः॥ निर्जगाम पु
रात्तस्मात् जतो सौ गहने वने॥२२॥ जीवघातरतो नित्यं नित्यं स्तेयपरायणः॥ स
च र्वं नगरं तेन मुषितं पापकर्मणा॥२३॥ स्तेयानि सर्वाणि नगरे गृहीतः पुरपाल
कैः॥ ३ बाधितास्स काविप्रो राज्ञो नाहि प्रमतात्मजः॥२४॥ लुब्धको हननेन कुर्वे
वधं कुर्वन् स भूपतेः सतैर्मुक्तः पापकर्मा गतस्तु जं वहरोः॥२५॥ आमिषा
मिरतो नित्यं नित्यं वै फलभक्षणः॥ अश्ममलस्य दुष्टस्य वाक्देवस्य संनि
धौरधा॥ अत्र स्थोयत्र वर्तते जो एष बहुकार्षिकः॥ देवतं तस्य वक्तुं स्य व
र्तते व वने सदा॥२७॥ तथैव न्यवसद् वा लुब्धकः पापबुद्धिमान्॥ वोब
स्य कृत्स्न पक्षे तु सर्वजायादिने तथा॥२८॥ कदाचिन्मृगकांक्षी स परान्नो ७

Unknown

(1)

रूपमयं द्वितीये अन्नमयोपदः अप्पमयं पर्वं प्रज्ञादिभ्यश्च अणेरस्मात् प्रज्ञ एव प्राज्ञः दै
वतः बांधवः बहुल्या पर्वा चतुरस्कारकाद् भतरस्मां वज्जनिर्दराति वज्जशः अल्पशः आद्य
प्यस्तसेत्वसं रक्षाने आदौर्दृलः मध्यतः अंततः पृष्ठतः पार्श्वतः आहत्तिगणोयं स्वरेण
स्वरतः वर्णतः कृभ्वस्तियोगे संपद्यमाने कर्तरि च्विः अभूततद्भाव इति वक्तव्यं विकारात्मतां
प्राप्नुवत्यां प्रकृतौ वर्तमानाद्विकारशब्दात्स्वार्थे च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्योगे असंपद्यो
र्वस्य ईत् स्यात्च्वौ अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोतीति कृष्णी करोति ब्रह्मी भवति गंगी स्यात्
अव्ययस्य च्वावीत्वं नेति वाच्यं दोषाभूतमहः दिवाभूता रात्रि विभाषा साति कार्त्स्न्ये च्वि
विषये साति वा स्यात् साकल्ये सात्स्वदाघोः सस्य षत्वं न दधिसिंचति कृत्स्नं शस्त्रमग्निः संपद्य
ते अग्निसाद्भवति च्वौ वा दीर्घः स्यात् अग्नी भवति अव्यक्तानुकरणात् कृजवर्णार्द्ध
नितो डाच् घ ज वरं स्यूतं न तु ततो स्यूतं अने कार्जितिपावत् तादृशं मर्थं यस्य तस्य तथा
च्चस्यात्कृभ्वस्तिभिर्योगे डाच् वज्जलं छिभवतः इति डाच् विवक्षिते द्वित्वं नित्यमाम्रेडिते

गमक्षु न्यपिष्ठः क्षिप्तो नु कुरल्लेपसोः अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः स्रजीयान् अतिश
येन त्वचवान् त्वचिष्ठः त्वचीयान् ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः ईषदूनो विद्वान् विद्व
त्कल्पः विद्वद्देश्यः विद्वद्देशीयः पचतिकल्पं विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात्तु ईषदूनः पटुः ब
ऊः पटुः पटुः कल्पः मृदुः किं पचतिकल्पं प्रागिवात्कः इवे प्रतिकृतौ वितस्तः प्राका
कारः अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः कपवादः अस्तात्ते ककुस्याप मध्योऽश्वकः उच्चैः
नीचकैः सर्वकेः कुत्सिते कुत्सितोऽश्वकः किंयत्तदो निर्द्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् वा
नयोः कतरो वैष्णवः यतरः ततरः वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् बहूनां मध्ये निर्धारे
डतमच्वा स्यात् जातिपरिप्रश्न इति प्रस्तात् स्यात् तमा करेकतमो भवतां कठः ततमः य
मः वा ग्रहणमकच्प्राप्त्यर्थं यकः सकः इति प्रागिवीयः इवे प्रतिकृतौ कन् तस्मात् अश्वं इव प्रतिकृ
तिः अश्वकः सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थे कन् अश्वकः तत्प्रकृतिवचने मयट् प्राचुर्येण प्र
स्तुते ब्रह्मकृतं तत्समवचनं प्रतिपादनं भावे विधिकरणे वा ल्युट् आद्यप्रकृतमन्नं अन्नमयम् अ